

demografska recesija i izmjena egzistencijalnih uvjeta u jednom ruralnom kraju (socijalno-demografske promjene u općini imotski)

vlado puljiz

pravni fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

primljeno lipnja 1991.

Naša su ruralna područja u posljednjim desetljećima doživjela korijenite promjene. Uglavnom ih je zahvatila depopulacija, u njima je znatno opao udjel poljoprivrednog stanovništva, došlo je do diverzifikacije neagrarnih djelatnosti te širenja obrazaca urbanog načina života u seoska područja.

Međutim, promjene u ruralnim područjima nejednake su i variraju od jednog do drugog kraja Hrvatske.

U ovom radu bavimo se socijalno-demografskim promjenama u općini Imotski, s referiranjem na gospodarske faktore. U imotskom području oskudni životni uvjeti i sklonost pokretljivosti snažno su utjecali na migracije prema gradovima i inozemstvu. Posljedica toga je da se stanovništvo oslanja na tri egzistencijalna uporišta: mala poljoprivredna gospodarstva, zapošljavanje u lokalnim neagrarnim djelatnostima te rad u inozemstvu.

Na imotskom području nastala je tako socijalno-ekonomska simbioza kojoj prijete poremećaj usljed demografske recesije.

—> Posljednjih su desetljeća sva naša ruralna područja doživjela dalekosežne promjene: demografske, socijalne, gospodarske, kulturne. U demografskom pogledu ruralna je područja uglavnom pogodila depopulacija, jer je stanovništvo migriralo prema prosperitetnim industrijskim i urbanim centrima i zonama. Promjene u socijalnoj strukturi ogledaju se u opadanju udjela poljoprivrednog, a povećanju udjela nepoljoprivrednih kategorija stanovništva. Što se tiče gospodarstva, stanovništvo u ruralnim područjima sve se više oslanja na neagrarnu djelatnost, pa dolazi do diversifikacije njegovih prihoda. Konačno, u kulturnom, civilizacijskom pogledu došlo je do izmjena u načinu života, pa su u selima sve očitiji snažni urbani utjecaji koji potiskuju tradicionalne obrasce življenja.

Međutim, promjene u ruralnim područjima ipak su nejednake i razlikuju se od jednoga do drugog kraja Hrvatske. Stoga je potrebno izraditi regionalne i lokalne studije koje će osvjetliti te socijalno-demografske i ekonomske varijetete.

Potrebno je to ne samo poradi podataka o samim promjenama nego i radi planiranja ekonomskoga i socijalnog razvoja. Otkrivamo tako i evoluciju faktora socijalne sigurnosti kao važne komponente življenja suvremenog čovjeka.

U ovom se radu bavimo socijalno-demografskim promjenama, kao odrazom gospodarskih promjena, na području općine Imotski.

Osudni životni uvjeti i sklonost pokretljivosti utjecali su na snažne migracije stanovnika u druge krajeve Republike, a osobito u inozemstvo. U tom pogledu imotsko je područje gotovo paradigmatično. Danas se imotsko stanovništvo oslanja na tri egzistencijalna uporišta: sitna poljoprivredna gospodarstva, lokalnu industriju i zapošljavanje u inozemstvu. Nastala je tako zanimljiva socijalno-ekonomska simbioza, koja pokazuje sve više znakova nestabilnosti.

Napominjemo da se u ovoj analizi koristimo uglavnom rezultatima popisa stanovništva. No kako podaci za 1991. nisu obrađeni, za sve nužne komparacije, u detaljnijim prikazima koristimo se rezultatima popisa iz 1981.

I. UKUPNO STANOVNIŠTVO OPĆINE IMOTSKI

U ovom poglavlju raspravljat ćemo o kretanju ukupnog stanovništva općine Imotski, o njegovim vitalnim obilježjima, o migracijskim trendovima, o strukturi po dobi, spolu i obrazovanju, te o seoskom stanovništvu.

1. kretanje broja ukupnog stanovništva

Prvi popisi stanovništva u našim krajevima datiraju iz prošlog stoljeća. U doba francuske vladavine početkom 19. stoljeća na području Imotske krajine živjelo je oko 13 tisuća stanovnika.¹⁾

Redoviti popisi stanovništva u Hrvatskoj počinju godine 1857. Te je godine Imotska krajina brojila 23.173 stanovnika i od tada je broj kontinuirano rastao sve do 1971, kada je popisano 47.354 stanovnika. Poslije toga broj stanovnika naglo opada. Godine 1991. registrirano je 38.555 stanovnika, a osnovano je pretpostaviti da će se taj broj i dalje smanjivati.

Poučno je usporediti kretanje broja stanovnika općine Imotski, Dalmacije i Republike Hrvatske u poslijeratnom razdoblju.

Tablica 1

Kretanje broja stanovnika općine Imotski, Dalmacije i Republike Hrvatske*)

Godina	Imotski		Dalmacija		Republika Hrvatska	
	Broj	(1953=100)	Broj	(1953=100)	Broj	(1953=100)
1953.	45.900	100,0	706.750	100,0	3.936.022	100,0
1961.	46.149	100,5	757.338	107,2	4.159.696	105,7
1971.	47.354	103,2	830.075	117,4	4.426.221	112,5
1981.	41.496	90,4	822.050	124,8	4.601.469	116,9
1991.	38.555	84,0	944.026	133,6	4.706.344	119,6

*) Izvore podataka iz tablice nećemo posebno navoditi kada se radi o osnovnim popisnim podacima i izvorima. Učinit ćemo to samo onda kada se radi o posebnim izvorima podataka.

U cijeloj je Republici broj stanovnika između 1953. i 1991. porastao za 770.322 ili za 19,6%. Taj porast iznosio je u Dalmaciji 237.376 stanovnika ili 33,6%, dok je u općini Imotski u istom razdoblju zabilježen pad broja stanovnika za 7.345 ili za 16,0%. Depopulacijski trend u općini Imotski ubrzan je nakon 1971. Ako se ta godina uzme

1) Maršal Marmont: Memoari, Logos, Split, 1984., prilog 13.

kao bazna, onda je smanjenje broja stanovnika u 1991. iznosilo 18,6%. Demografska regresija poprima, dakle, ozbiljne razmjere i to će u idućim godinama postati kritični faktor ukupnog razvoja i socijalne situacije općine Imotski.

Postavlja se pitanje zašto je došlo do ovakva opadanja broja stanovništva na području općine Imotski? Osnovni uzrok treba tražiti u sporijem privrednom razvitku općine u odnosu na prosperitetna područja Dalmacije i Hrvatske prema kojima je migriralo imotsko stanovništvo. Mnogi su migranti iz općine Imotski krenuli i prema zapadnoeuropskim i prekoceanskim zemljama. Istovremeno opadao je vitalitet stanovništva koje je ostajalo. Dakle, na negativne demografske trendove u općini Imotski kumulativno su djelovale migracije i opadanje prirodnog priraštaja.

Indikativni za zaključivanje jesu podaci o prirodnom kretanju stanovništva općine Imotski koje dajemo u tablici 2.

Podaci nas upućuju na ranija zapažanja o demografskoj regresiji. Početkom pedesetih godina u imotskoj općini radalo se, naime, godišnje otprilike 1.250 do 1.450 stanovnika, umiralo ih je godišnje 500 do 750, a prirodni se priraštaj kretao između 600 i 850 stanovnika.

Početkom šezdesetih zamjećuje se lagana demografska regresija. Godišnje se radalo otprilike između 1.000 i 1.200 stanovnika, umiralo ih je između 400 i 440, a prirodni se priraštaj kretao (uz neka odstupanja) između 600 i 780 stanovnika.

U prvoj polovini sedamdesetih godina natalitet se kretao otprilike između 800 i 880 stanovnika, mortalitet između 400 i 480, a prirodni priraštaj između 340 i 450 stanovnika.

Tablica 2

Prirodno kretanje stanovništva općine Imotski

Godina	- U ‰		
	Natalitet	Mortalitet	Prirodni priraštaj
1960.	25,7	9,3	16,4
1961.	22,9	8,6	14,3
1962.	22,4	9,3	13,1
1963.	19,8	10,3	9,5
1964.	21,8	8,6	13,0
1970.	16,9	9,8	7,1
1971.	18,0	10,0	8,0
1972.	18,0	9,2	8,8
1973.	17,3	9,4	7,9
1974.	18,2	8,8	9,4
1980.	12,9	11,7	1,2
1981.	16,7	11,6	5,1
1982.	14,1	11,2	2,9
1983.	14,2	11,1	2,1
1984.	12,5	13,3	-0,8
1985.	13,3	11,5	1,8
1986.	12,5	10,1	2,4

Izvor: Demografska statistika, SZS, Beograd.

Konačno, početkom osamdesetih godina natalitet je opao na 500 do 700, mortalitet se kretao oko 500, prirodni priraštaj ispod 200 stanovnika, a godina 1984. bila je čak i negativna.

Dakle, od početka pedesetih godina natalitet se u apsolutnim brojkama smanjio za više nego dvostruko, mortalitet je smanjen za oko 20%, a prirodni je priraštaj manji za oko pet puta. Nazire se demografski trend koji vodi do nultog ili čak negativnog prirodnog priraštaja. Imotsko stanovništvo, koje je prvih poslijeratnih desetljeća bilo vitalno i brojičano ekspanzivno. danas se jedva reproducira.

2. migracije stanovnika općine Imotski

Migracije su drugi važan faktor u kretanju stanovništva. Kao što je rečeno, općina Imotski naglašeno je emigracijsko područje. Odavde su ljudi oduvijek odlazili u druge krajeve tražeći rada i kruha.

Povijest imotskih migracija veoma je burna i zanimljiva. Smještena na granici carstava i civilizacija, prvo venecijanske i turske, a potom austrijske i turske, Imotska je krajina doživjela mnoge i mnoge selidbe. Poznato je da su u Imotsku krajinu pošto je potpala pod mletačku vlast godine 1718 (tzv. *terra novissima*) nahrupili stanovnici iz Bosne i Hercegovine bježeći ispod turske vlasti. Doseljenike su uglavnom predvodili franjevci čiji su korijeni i utjecaj u narodu bili veoma duboki.²⁾

Stanovništvo se osjetno povećava u 19. stoljeću. Treba imati na umu da u to vrijeme ovdje stižu nove poljoprivredne kulture kao što su kukuruz, krumpir i duhan, koje povećavaju poljoprivredne resurse, pa tako omogućavaju prehranu većeg broja stanovnika.

No radi kroničnog nedostatka izvora za život i posvemašnjeg siromaštva trebalo je neprestano tražiti dodatnu zaradu. Tako su nastale sezonske migracije Imočana. Oni su radili na dalmatinskim otocima, u begova u niskoj Hercegovini, oni su zidali i kopali kanale diljem zemlje, odlazili na sezonske radove u Slavoniju i Vojvodinu. Gdje se god nešto kopalo i zidalo bili su Imočani. Imotska je migrantska pokretljivost tako postala poslovična u Hrvatskoj, ali i mnogo dalje.

Poznata je, tako, transformacija imotskih prosjaka u trgovce-torbare, galentare, koji su krstarili Europom i stekli prilične imutke. Oni su također postali simbolom imotske siromaške promućurnosti da prežive, pa čak i nešto priskrbe za potomke.

Potkraj prošloga i početkom ovog stoljeća iz Imotskog kreće prva masovna migracija u prekomorske zemlje. Ta je migracija kulminirala negdje u razdoblju 1910-1913. Tada u Americi, Argentini i Australiji nastaju veće dijaspore imotskih doseljenika, koje su se kasnije obnavljale i množile.

Iseljavanje se nastavlja između dva rata, a jedan dio radne snage zapošljava se u zapadnoj Europi.

Nakon drugoga svjetskog rata migracija iz općine Imotski još se intenzivnije nastavlja. Masovne su unutrašnje migracije. Njih pospješuje s jedne strane, narasla industrijalizacija koja privlači seosku radnu snagu, a s druge strane skolarizacija seoske djece, koja tako stječu nepoljoprivredna zanimanja i napuštaju siromašna sela imotske zagore.

Osim migracija izazvanih ratom, pedesetih godina, kada je za rad stasala, uoči rata rođena generacija, Imočani ilegalno migriraju u zapadnoevropske i prekomorske zemlje. To je prethodnica kasnijih gastarbajtera.

U šezdesetim godinama opet nove migracije teku prema zapadnoevropskim zemljama, ali istovremeno teku i prekooceanske migracije, koje su obično nastavak prvih. Te su migracije najintenzivnije u drugoj polovini šezdesetih i u prvoj polovini sedamdesetih godina.

Danas su vanjske migracije znatno oslabljene, ali iseljavanja, što povremenog što stalnog, još uvijek ima. Imotski iseljenici uvijek nadu mogućnost da privuku još ponekog doseljenika iz rodnog kraja. Danas bi bilo zanimljivo ispitati tzv. ženidbene migracije, budući da se i na taj način jedan broj mladih ljudi preseljava u Ameriku i Australiju. Isto tako postoje sezonske i ilegalne migracije, zapošljavanje "na crno" i slično. U svakom slučaju jednom pokrenutu migraciju teško je zaustaviti. Općina Imotski ima relativno najviše stanovnika u inozemstvu od svih općina u Republici Hrvatskoj, a vjerojatno i na jugoslavenskim prostorima. Prema popisu stanovnika iz 1991. godine

2) Vidjeti: Ante Ujević: Imotska krajina, izdanje Slobodna Dalmacija, Split, 1954, str. 30-91.

Preseljavanje stanovništva iz Bosne i Hercegovine u dalmatinsku zagoru literarno je obradio, oslanjajući se na povijesne izvore, Ivan Aralica u svojim romanima, kao što su "Put bez sna", "Duše robova" i drugi.

privremeno zaposlenih u inozemstvu je bilo 19,5% od ukupnog stanovništva općine Imotski.

Najviše je Imočana otišlo u SR Njemačku. Tamo je bilo gotovo 9/10 od svih ovdašnjih stanovnika privremeno zaposlenih u inozemstvu.

Podatke o rasporedu zaposlenih u inozemstvu po zemljama nemamo za 1991, pa ćemo u tablici 3 dati usporedbu podataka iz 1971 i 1981. Ipak, prije uvida u podatke, upozorimo da se broj zaposlenih u inozemstvu u 1991. zadržao na istoj razini kao i 1981. Bilo ih je 4.495.

Treba staviti metodološku zamjerku na podatke u tablici: u radnu snagu privremeno zaposlenu u inozemstvu ubrojene su i one osobe koje su se iselile u SAD, Kanadu, Australiju i druge prekoceanske zemlje. One vjerojatno ulaze u kategoriju stalno iseljenih. Nekima je rad u Zapadnoj Europi bio prijelazna faza za trajno iseljavanje u inozemstvo. Uostalom, sam izraz "privremeno zaposleni u inozemstvu" sve manje odgovara stvarnom stanju, budući da se za mnoge naše ljude radi o trajnoj zaposlenosti, pa i o definitivnom iseljavanju.

Tablica 3

Radna snaga iz općine Imotski privremeno zaposlena u inozemstvu 1971. i 1981.

Država	1971.			1981.		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
Austrija	81	51	30	36	22	14
Francuska	158	104	54	87	51	36
SR Njemačka	7.694	5.864	1.830	3.969	2.779	1.190
Ostale evr. zemlje	163	98	65	128	84	44
SAD	102	71	31	30	18	12
Australija	273	191	82	94	57	37
Kanada	189	117	72	75	44	31
Ostale izvanevrop. zemlje	49	39	10	6	4	2
Nepoznato	58	45	13	80	59	21
Ukupno	8.767	6.580	2.187	4.519	3.125	1.394

Događa se još jedan fenomen vezan uz migracije u inozemstvo. Naime, sada je u stranim zemljama sve više uzdržavanih osoba kojih u tablici nema. Tako je 1991. pored 4.495 zaposlenih u inozemstvu bilo i 3.026 uzdržavanih osoba.

Upravo broj uzdržavanih osoba govori o stabilizaciji naših migrantskih skupina u inozemstvu, koje će se tamo trajnije zadržati. Posljedica toga jest manji priljev deviznih doznaka, jer u inozemstvu okupljena obitelj znači obustava novca u zemlju. Svojevremeno smo ustvrdili da je imotska ekonomija velikim dijelom migrantska, tj. da ovisi o priljevu sredstava koja u svoj zavičaj šalju odseljeni stanovnici. Djelomično se to nadoknađuje mirovinama onih koji se vraćaju. Ipak, čini se da se tom razdoblju polako bliži kraj. Zato bi trebalo ozbiljno razmišljati o popuni praznina u životnim resursima stanovništva koje će nastajati zbog slabljenja migrantske ekonomije. Treba, dakle, tražiti nove egzistencijalne izvore koji će održavati gospodarsku i demografsku ravnotežu ovog područja.

Istovremeno korisno je poraditi na novim načelima povezivanja s dijasporom naših stanovnika u inozemstvu. Za to postoje mnoge mogućnosti, počevši od zavičajnog turizma, ulaganja u privredne i druge objekte na području Imotske krajine do povratka naših ljudi mirovinske dobi. Imotska krajina, uostalom kao i cijela Republika, mora naučiti nove i raznovrsne modalitete suradnje sa svojim građanima raštrkanim širom svijeta.

U tom smislu treba iskoristiti veoma snažnu povezanost koja se između domaćeg stanovništva i inozemnih dijaspore razvila u toku rata za neovisnost Hrvatske. Naravno, mi u ovom trenutku nemamo kvantitativne pokazatelje o pomoći "naših ljudi iz

inozemstva" rodnom kraju i Republici Hrvatskoj, ali pouzdano znamo da je ta pomoć u imotskom kraju, uostalom kao i drugdje, bila golema. Znamo također da će se uskoro znatno unaprijediti relacije između Hrvatske i njezina iseljeničtva, a u tom kontekstu i pojedinih njenih krajeva.

Poznato je da se jedan broj naših migranata vraća, što zbog umirovljenja što zbog gubitka radnog mjesta u inozemstvu. Prema podacima popisa stanovništva iz 1981. u Imotskoj je općini bilo 1.591 domaćinstava u kojima je živio "povratnik iz inozemstva". Većina tih domaćinstava (88%) imalo je poljoprivredno gospodarstvo. No to ne znači da su se ovi povratnici isključivo vratili zemljišnom posjedu. Znatno uštedjevši, oni su zacijelo potražili i druge, pouzdanije načine privređivanja.

Na kraju ovoga malog razmatranja o migracijama pokušajmo ustanoviti migracijsku bilansu za razdoblje 1953-1991.

Tablica 4

Migracijska bilansa stanovništva općine Imotski 1953-1981.

Procjena

	1953–1961	1961–1971	1971–1981	1981–1991	1953–1981
Broj stanovnika prema prvom popisu	45.900	46.149	47.417	41.496	45.900
Prirodni priraštaj između dva popisa	5.981	5.474	2.876	1.500	15.804
Očekivani broj stanov. u sljedećem popisu	51.881	51.623	50.293	42.996	61.704
Stvarni broj stanovnika u sljedećem popisu	46.149	47.417	41.496	38555	38.555
Razlika očekivanog i stvarnog broja stanovnika u drugom popisu	-5.739	-4.206	-8.797	-4.441	-23.149

Migracije su u tih 28 godina imotskoj općini odnijele više od 23 tisuće ljudi. Sudeći po ovoj jednostavnoj računici, godine 1981. na teritoriju općine Imotski živjelo bi više od 60 tisuća stanovnika da nije bilo migracija, a to je za 60% više nego što ih je stvarno bilo.

Veći su od ove bilanse bili tzv. demografski gubici, jer u njih još treba pribrojiti izgubljeni prirodni priraštaj, kojeg su sa sobom "odnijeli" odseljeni stanovnici. Ako su, dakle, ljudi najvredniji kapital nekog kraja, onda je općina Imotski zaista bila izdašna u njihovoj "isporuci" drugim područjima u zemlji i inozemstvu.

3. obilježja strukture stanovništva općine imotski

Uslijed migracija i smanjivanja nataliteta dolazi do promjena u dobnoj strukturi stanovnika: smanjuje se udio mlađeg, a povećava udio starijeg stanovništva.

Tako starosna struktura stanovništva poprima nepovoljna obilježja. Najjednostavniji uvid u dobnu strukturu stanovništva dobijemo ako ukupno stanovništvo podijelimo na kategorije djece (0-14 godina), omladine (15-24 godine), mlađeg aktivnog kontingenta stanovništva (25-44 godine), starijeg aktivnog kontingenta (45-64 godine) i starog stanovništva (65 i više godina). Podatke nemamo za posljednju popisnu godinu, ali možemo pretpostaviti da bi oni potvrdili uočene trendove.

Tablica 5

Dobna struktura stanovnika općine Imotski 1953-1981. godine

Dobna grupa	- U %			
	1953.	1961.	1971.	1981.
Do 14	32,4	33,4	28,5	25,3
15-24	20,0	16,3	18,3	16,0
25-44	23,0	22,0	24,1	24,4
45-64	17,4	19,8	18,1	18,7
65 godina i više	7,2	8,2	10,8	13,5

Udio mladež stanovništva (10-14 godina i 15-24 godine) opao je za oko jednu petinu. Udio aktivnog kontingenta zadržao se otprilike na istoj razini, dok je osjetno porastao najstariji kontingent stanovništva (gotovo dvostruko).

O negativnim demografskim trendovima govori i tzv. koeficijent starenja, tj. udio osoba starijih od 60 godina. Taj je koeficijent godine 1981. iznosio 16,5%. To je nepovoljno jer se smatra da stanovništvo počinje stariti pošto taj koeficijent prijeđe granicu od 12%. Pri razmatranju strukture po spolu zapažamo uobičajenu pojavu da je više ženskoga nego muškog stanovništva, s time što u novije vrijeme dolazi do ujednačavanja.

Tablica 6

Struktura po spolu stanovnika općine Imotski

Spol	1953.	1961.	1971.	1981.
Muškarci	46,3	47,8	49,5	49,2
Žene	53,7	52,2	50,5	50,8

Osnovni poremećaj strukture po spolu stanovništva imotskog kraja dogodio se u drugome svjetskom ratu. Muškarci su u ratu više stradali, pa je tako došlo do "viška žena". Kasnije, u prvoj fazi migracija, taj se raskorak održao jer su u migracijama više sudjelovali muškarci. No u kasnijim fazama žene su sve prisutnije u migracijama, pa unutar stanovništva dolazi do uspostavljanja ravnoteže među spolovima. Poznato je npr. da su ženska djeca u odnosu na mušku ranije mnogo rjeđe nastavljala školovanje nakon obvezne osnovne škole. Da su se u tom pogledu vremena izmijenila svjedoči podatak prema kojem od ukupnog broja studenata na Sveučilištu u Zagrebu djevojke sada čine 47%.

Zanimala nas je i obrazovna struktura stanovništva, jer je i ona vrlo važan pokazatelj kvalitete ljudskog faktora.

Nije potrebno naglašavati da se obrazovna struktura stanovništva u poslijeratnom razdoblju osjetno popravila. U prvom redu smanjio se udio nepismenih među stanovnicima starijim od 10 godina od 32,5% u 1953. na 16,0% u 1981. godini. Pretežni dio nepismenog stanovništva (81%) činile su žene.

Tablica 7

Obrazovna struktura stanovništva općine Imotski starog više od 10 godina 1953. i 1981.

Stupanj školske spreme	- U %	
	1953.	1981.
Bez školske spreme i s 1-3 raz. osn. šk.	55,0	30,0
4 - 4 razreda osnovne škole	-	28,0
Osnovna škola*)	40,1	23,0
Srednja škola	4,8	16,5
Viša, visoka škola i fakultet	0,2	3,2
Nepoznato	-	0,3
Ukupno	100,0	100,0

*) Ova kategorija nije ista 1953. i 1981. Naime, 1953. godine osnovna škola podrazumijevala je 4 razreda, a 1981. 8 razreda.

Mada se obrazovna struktura stanovništva osjetno poboljšala, ona ipak nije zadovoljavajuća.

Pri razmatranju obrazovne strukture imotskog stanovništva treba imati na umu da su oni koji su se školovali uglavnom odlazili izvan imotskog kraja. A takvih je bio veliki broj, jer sklonost obrazovanju kao najznačajnijem kanalu socijalne pokretljivosti poslije rata ovdje se veoma brzo ukorijenila.

II. SEOSKO STANOVNIŠTVO I SEOSKA NASELJA

Prilikom raspravljanja o seoskom stanovništvu pojavljuje se problem definiranja seoskog naselja. Tu se, naime, susrećemo s različitim definicijama koje se, uz to, često mijenjaju.³⁾

Prema podacima popisa iz 1971. bilo je u Hrvatskoj 6.656 naselja. Od toga su 103 bila gradska, a 6.442 ostala (mješovita i seoska).

Međutim, godine 1981. Hrvatska je već imala 214 gradova (dakle 111 više nego deset godina prije), što je zbog promjene definicije znatno doprinijelo rastu gradskog stanovništva.

U tom pogledu situaciju na području općine Imotski olakšava činjenica da je ovdje i po starim i po novim definicijama bilo samo jedno gradsko naselje - općinski centar Imotski. Utoliko je bilo jednostavno pratiti kretanje gradskoga i seoskog stanovništva.

Tablica 8

Gradsko i seosko stanovništvo općine Imotski u razdoblju 1953-1991.

Godina	Gradsko stanovništvo		Seosko stanovništvo	
	Broj	Udio u %	Broj	Udio u %
1953.	1.808	3,9	44.092	96,1
1961.	1.874	4,1	44.275	95,9
1971.	2.422	5,2	44.932	94,8
1981.	3.234	7,8	38.262	92,2
1991.	3.880	10,1	34.675	89,9

Izvor: M. Korenčić: Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1957-1971. godine, Zagreb, 1979.; Dokumentacija RZS, br. 501 i 502, Zagreb, 1982. godine, Popis stanovništva 1991, prvi rezultati, Naselja, Dokumentacije RZS, br. 810, Zagreb, 1991.

Stanovnici općine Imotski pretežno žive u seoskim naseljima. Mada je broj stanovnika općinskog centra za 38 godina više nego udvostručen, osnovna se proporcija seoskog i gradskog stanovništva nije znatnije promijenila. Ako gornji podatak o udjelu gradskog stanovništva usporedimo s istim podatkom za Dalmaciju ili pak za Hrvatsku, proizlazi da je imotsko područje u pravom smislu riječi ruralno područje, a takvo će vjerojatno još dugo i ostati.

No bilo bi veoma reducirano sve relacije selo-grad ovdje svesti na odnos jednoga urbanog centra i seoskih naselja. Radi se jednostavno o tome da su drugi gradovi u zemlji privlačili imotske stanovnike. U prvom redu mislimo na Split, Makarsku, Zagreb, Osijek i druge za Imočane privlačne urbane centre. Uostalom, imotski migranti, o kojima je u prethodnom poglavlju bilo riječi, uglavnom su naseljavali gradove. Ako u toj optici promatramo odnose selo-grad na području općine Imotski, onda bez sumnje moramo doći do drukčijih zaključaka, nego ako razmatranje svedemo samo na općinske okvire.

Ukupno je na području općine Imotski bilo 37 naselja, od toga 36 seoskih i jedno gradsko. Ako se pregledaju popisi stanovništva od 1857. godine pa do danas, onda

3) Tako je prilikom posljednjeg popisa stanovništva 1981. došlo do izmjene u definiciji naselja. Ranija tri tipa naselja: gradska, mješovita i seoska u novijem popisu pretvorena su u "gradska" i "ostala". Raniji kriteriji za definiranje naselja u kojem je kombiniran broj s postotkom poljoprivrednog stanovništva, zamijenjen je normativnom odredbom prema kojoj se gradska naselja određuju pravnim aktom društveno-političke zajednice. Sva druga naselja spadaju u kategoriju "ostala naselja". Uslijed toga podaci pojedinih popisa stanovništva nisu potpuno usporedivi.

vidimo da je u ranijim popisima, posebno onim iz prošlog stoljeća iskazivan znatno veći broj naseljskih jedinica (naselja i dijelova naselja). U Donjoj Glavini, primjerice, u nekim je popisima iskazivano 9 naseljskih jedinica, u Donjem Prološću 11, u Lokvičićima 10, u Runoviću 8, Studencima 15, Zagvozdu 6, Župi 12 i tako dalje. Do ukidanja dijelova naselja kao statističkih jedinica došlo je uglavnom poslije rata, a posebno počev od popisa stanovništva 1953, kada je, uz neke iznimke statistički praktično konstituirana današnja naseljska mreža.

Treba konstatirati da je godine 1964. naselje Grabovac izdvojeno iz sastava općine Imotski i pripojeno općini Omiš.⁴⁾

Što se tiče prosječne veličine seoskih naselja ona se kretala ovako:

1953.	1.224 stanovnika
1961.	1.230 „
1971.	1.248 „
1981.	1.068 „
1991.	963 „

Za tih 28 godina došlo je do smanjenja prosječne veličine seoskog naselja, naročito u posljednja dva desetljeća.

Ipak, može se reći da su seoska naselja na području općine Imotski po broju stanovnika relativno velika, pogotovu ako ih usporedimo s prosječnom veličinom seoskih naselja u Hrvatskoj (1981 - 357 stanovnika) ili pak u Dalmaciji (1981 - 494 stanovnika).

Zanimljivo je promatrati kretanje broja stanovnika po pojedinim područjima općine. U naseljima koja gravitiraju Imotskom polju, broj stanovnika kontinuirano se povećavao od popisa stanovništva 1857. pa sve do popisa 1971. Do prvog smanjenja broja stanovnika došlo je u popisu 1981.

Tablica 9

Kretanje broja stanovnika po područjima u razdoblju 1857-1991.

Godina	Okopolje	Jugoistočno Zabiokovlje	Jugozapadno Zabiokovlje	Ukupno stanovnika	
				Broj	%
1857.	47,9	18,5	33,6	22.354	100,0
1869.	49,5	19,0	31,5	24.927	100,0
1880.	47,2	19,7	33,1	26.410	100,0
1890.	47,2	20,4	32,4	30.403	100,0
1900.	47,9	20,9	31,2	35.156	100,0
1910.	49,1	20,1	30,8	40.400	100,0
1921.	49,6	19,3	31,1	40.028	100,0
1931.	48,9	18,6	32,5	41.397	100,0
1948.	52,6	17,2	30,2	45.341	100,0
1953.	54,0	17,5	28,5	45.900	100,0
1961.	55,3	16,1	28,6	46.149	100,0
1971.	54,4	15,6	30,0	47.354	100,0
1981.	60,8	12,9	26,3	41.496	100,0
1991.	66,6	9,7	23,6	38.555	100,0
Indeks					
1991/1857	239,9	91,2	121,1	172,5	

Izvor: Izračunato prema: Mirko Korenčić: *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, JAZU, Zagreb, 1979. str. 300-305. Za 1981. god. - *Popis stanovništva... 1981*, Tabele po općinama, RZS, Zagreb, 1983, Dokumentacija 210 RZS, prvi rezultati, *Naselja*, Zagreb, 1991.

4) Doduše u svijesti stanovnika Grabovac se i dalje nekako svojata. Vjerojatno su više utilitarni (Omiš je bogatija primorska općina) nego drugi razlozi naveli Grabovčane da se odijele od Imotskog.

Demografska eksplozija završena je s prvim svjetskim ratom. Demografska stagnacija, a potom recesija nastupila je nakon drugoga svjetskog rata. Jugoistočno Zabiokovlje zahvatio je najsnažniji proces migracije stanovništva tako da se ovdje ukupno stanovništvo smanjilo. Nešto je povoljnija situacija u jugozapadnom Zabiokovlju gdje je ipak bilo ukupnog povećanja stanovništva. No noviji trendovi nagovještavaju smanjenje.

Ovi podaci otkrivaju osnovnu prostornu neravnotežu koja se s obzirom na demografska kretanja, javlja na području općine Imotski. S jedne strane, općinski centar i okopoljska sela ipak održavaju kakav-takav demografski vitalitet, a s druge strane, brdska sela doživljavaju ubranu demografsku recesiju, što ovdje ima negativne posljedice u privrednome i društvenom životu.

Nema sumnje da jedan od osnovnih ciljeva budućeg privrednog i prostornog razvoja općine mora biti prevladavanje negativnih trendova u brdskom području općine. Tamo se pojavio opasan demografski poremećaj, kojega dosadašnji naponi u privrednom razvoju općine nisu ni približno sanirali. U tom pogledu razvoj poljoprivrede može imati značajnu ulogu.

Treba reći da nekima od brdskih sela prijeti potpuno iščeznuće. Najugroženija su sela Raščane Gornje, Župa, Podosoje, Krstacije, Biokovsko novo selo i Dobrinče. U dogledno vrijeme tamo će živjeti samo stari ljudi koji ne žele ili pak ne mogu nigdje otići.

Može se pomisliti da neopravdano žalimo za selima koja je razvoj ionako osudio na propast. No ne treba zaboraviti da se odlaskom čovjeka degradira privreda koju je on održavao, da se tako praktično gubi nacionalno bogatstvo od kojega su ljudi nekada živjeli.⁵⁾

III. STANOVNIŠTVO NA INDIVIDUALNIM GOSPODARSTVIMA

U pretežnom dijelu naše zemlje, pa tako i na području općine Imotski, individualna su gospodarstva dominantna u agrarnoj strukturi. Međutim, tomu nije primjeren udio individualnih gospodarstava u poljoprivrednoj proizvodnji, pogotovo u njezinu tržišnom dijelu. Znači da na individualnim gospodarstvima danas postoje velike proizvodne rezerve koje u idućem razdoblju treba bolje iskoristiti. U novoj agrarnoj politici koja se sada koncipira individualna se gospodarstva stoga pojavljuju kao značajan faktor razvoja, kojem treba posvetiti znatno veću pažnju nego do sada.

Broj individualnih gospodarstava na području općine Imotski u posljednjim je desetljećima opadao. Prema popisu stanovništva 1981. bilo ih je 6.731. Individualna gospodarstva na području općine Imotski uglavnom su mala po površini i neznatna po ekonomskoj snazi.⁶⁾ Promatramo li imotska individualna gospodarstva u kontekstu cijele Republike Hrvatske, ta su obilježja još lošija i po površini i ekonomskoj snazi. Bez obzira na to na individualnim je gospodarstvima ipak živjela naglašena većina domaćinstava i stanovnika općine Imotski.

Ukupno je, naime, godine 1991. općina Imotski imala 9.077 domaćinstava, od čega ih je bilo 6.165 s individualnim gospodarstvom (67,9%), a 2.912 domaćinstava bez individualnog gospodarstva (32,1%). Većina domaćinstava i stanovnika skrasila se na zemljišne posjede i tamo je nalazila kakav-takav dodatni izvor prihoda.

Može se reći da se seosko stanovništvo na području općine Imotski, pored oslonca na zemlju, ekonomski održava zahvaljujući dvama drugim izvorima prihoda: zapošljavanju izvan gospodarstva, uglavnom u društvenoj privredi, te zapošljavanju u inozemstvu. Analizom kategorije "stanovnika na individualnim gospodarstvima" možemo utvrditi razmjere ekonomske povezanosti stanovnika, bez obzira na zanimanje, s individualnim

5) Pojava čopora divljih svinja koji uništavaju plodove ljudskog rada u podosojačkim vrtačama i docima može se dovesti u vezu s preseljavanjem tamošnjeg stanovništva u okopoljska sela ili pak izvan općine.

6) Danas se ozbiljno postavlja problem definiranja individualnog gospodarstva. Očigledno je, naime, da jedan broj tih gospodarstava (npr. onih ispod 0,5 ha), uslijed promjena u načinu proizvodnje, danas ne zaslužuje taj naziv. Riječ je o okućnicama, malim vrtovima i voćnjacima, a ne o gospodarstvima koja proizvodno nešto znače.

gospodarstvima kao proizvodnim jedinicama u poljoprivredi. Nadalje, na osnovi analize strukture stanovništva na gospodarstvima moguće je pretpostaviti kako pojedine frakcije tih stanovnika utječu na razvoj gospodarstava, kakav odnos prema njemu imaju, kakve su perspektive održanja tih gospodarstava kao proizvodnih jedinica i slično.

Prije same analize stanovnika koji žive na individualnim gospodarstvima želimo podsjetiti na osnovne kategorije stanovnika općine Imotski u 1981. relevantne za našu raspravu:

	Broj	%
– ukupno stanovništvo	41.029	100,0
– seosko stanovništvo	38.262	92,2
– stanovništvo na gospodarstvima	32.248	78,6
– poljoprivredno stanovništvo	5.015	12,2

Dakle, od svega stanovništva općine nešto više od tri četvrtine živjelo je na individualnim gospodarstvima, ali tek su njih 12,2% bili poljoprivrednici. Postoji, dakle, golem nerazmjer ukupnog broja stanovnika na individualnim gospodarstvima te poljoprivrednih stanovnika.

Sljedeća tablica otkriva nam strukturu stanovnika koji žive na individualnim zemljišnim posjedima u selima općine Imotski.

Tablica 10

Struktura stanovnika na individualnim gospodarstvima općine Imotski 1981.

Kategorija	Broj	Udio u %
Ukupno	32.248	100,0
Poljoprivrednici	2.301	7,1
Zaposleni izvan gospodarstva	4.772	14,8
Osobe s osobnim prihodom	2.651	8,2
Zaposleni u inozemstvu	3.637	11,3
Povratnici iz inozemstva	1.611	5,0
Aktivni članovi domaćinstva koji ne obavljaju zanimanje	465	1,5
Uzdržavane osobe	16.811	52,1

Izvor: Publikacija "Stanovništvo, domaćinstva i stanovi". Isti izvor podataka koristimo i za sljedeće tablice, pa ga nećemo ponovo citirati.

Iz gornje tablice mogu se izdvojiti tri osnovne kategorije stanovnika:

– aktivne osobe	12.786 ili 39,7%
– osobe s osobnim prihodom	2.651 ili 8,2%
– uzdržavane osobe	16.811 ili 52,1%

Dakle, uzdržavanih je osoba nešto više nego aktivnih i osoba s osobnim prihodom (riječ je o umirovljenicima).

Kada se zanemari kategorija "uzdržavane osobe" onda je među preostalim stanovnicima na zemljišnim posjedima najbrojnija kategorija "zaposleni izvan gospodarstva", potom slijede zaposleni u inozemstvu, zatim osobe s osobnim prihodom, a tek onda aktivni poljoprivrednici na posjedima. Njih je bilo nešto više nego povratnika iz inozemstva. "Aktivni članovi koji nisu obavljali zanimanje" jesu nezaposleni koji žive na posjedima. Ovaj nam podatak također potvrđuje prijašnji zaključak da su tzv. čisti poljoprivrednici zaista rijetki pojedinci među stanovnicima na individualnim gospodarstvima.

Zanimljivo je ukazati na značajnu prisutnost kategorije "inozemaca" na individualnim gospodarstvima, bilo onih koji još tamo rade bilo onih koji su se vratili (povratnici). Ukupno ih je bilo 16,3% od svih stanovnika, a s uzdržanim članovima činili su oko trećine sveg stanovništva na gospodarstvima. Ti nam podaci posredno govore o značenju prihoda iz inozemstva (sadašnje zarade i mirovine) za održavanje i prosperitet sela u Imotskoj općini. S obzirom na visinu, možda je to još uvijek najveća stavka prihoda koja pristiže u Imotski (druge dvije vrste prihoda jesu zarade iz radnog odnosa i prihod iz poljoprivrede).

Postavlja se pitanje: tko to pored poljoprivrednika obavlja poslove na individualnim gospodarstvima, odnosno tko sudjeluje u poljoprivrednoj proizvodnji? Djelomičan odgovor može se naći u podacima o stalnom i povremenom obavljanju poljoprivrednih poslova.

Tablica 11

Stanovnici na individualnim gospodarstvima općine Imotski angažirani na poljoprivrednim poslovima 1981.

	Broj	Udio u %
Stalno angažirani		
– aktivni na gospodarstvu	2.301	30,4
Povremeno angažirani		
– aktivni izvan gospodarstva	1.479	19,6
– osobe s osobnim prihodom	735	9,7
– uzdržavane osobe	3.044	40,3
Ukupno	7.559	100,0

Na osnovi ovih podataka možemo ustvrditi da većinu poljoprivrednih poslova na individualnim gospodarstvima obavljaju nepoljoprivrednici i od njih uzdržavane osobe. Vjerojatno je to učešće nepoljoprivrednika u poljoprivrednim poslovima veće nego što ga pokazuju gornji podaci. Naime, u poljoprivrednim radovima sudjeluju i oni stanovnici - nepoljoprivrednici koji više ne žive na individualnim gospodarstvima, ali su unekoliko za njih vezani (odsejteni članovi seoskih domaćinstava koji žive u obližnjim gradovima). Neposredan uvid u situaciju u Imotskim selima navodi na tvrdnju da mnoge poslove na polju, naročito u vrijeme najintenzivnijih radova (sadnja, sjetva, žetva, berba) obavljaju stanovnici okolnih gradova u koje su se nekadašnji stanovnici imotskih sela nastanili.

Zato za blagdana i vikende prisustvujemo pravoj invaziji stanovnika Imotskoga, Splita i Makarske prema selima Imotske krajine. Kao da je to neki obrnuti ruralni egzodus koji otkriva razmjere ekonomske, socijalne i kulturne simbioze sela i grada na ovom području.

Ova nas analiza strukture stanovnika na individualnim gospodarstvima dovodi do veoma važnog zaključka: poljoprivredne radove na individualnim gospodarstvima pretežno obavljaju nepoljoprivrednici koji na njima žive, odnosno oni seoski stanovnici koji su se već nekud odselili, ali su ostali interesno vezani uz svoje male zemljišne posjede.

Ova pojava koja se ogleda u sve većoj kontroli nepoljoprivrednika nad individualnim gospodarstvima i poljoprivrednim zemljištem česta je u cijeloj zemlji. Tako je primjerice u Hrvatskoj godine 1981. poljoprivredno stanovništvo činilo samo trećinu svih stanovnika koji su živjeli na individualnim gospodarstvima. U vezi sa sve većom prisutnošću nepoljoprivrednika na individualnim gospodarstvima svojevrsteno smo napisali: "Kako su ovi nepoljoprivrednici nesumljivo umiješani u poljoprivrednu proizvodnju, za ocjenu ulaganja ljudskog rada u poljoprivredi sve je manje prikladna kategorija poljoprivrednog stanovništva. Po našem mišljenju relevantno bi bilo operirati s kategorijom poljoprivrednog rada, kojeg u znatnoj mjeri daju i nepoljoprivrednici".⁷⁾

7) Vidjeti V. Puljiz i suradnici: Socijalno-demografske promjene u selu i poljoprivredi SR Hrvatske, op. cit., str. 58.

Ovakav zaključak još više vrijedi za općinu Imotski, u kojoj je prevaga nepoljoprivrednika na individualnim gospodarstvima bila veoma izražena.

IV. ZAKLJUČAK

Ova kratka socijalno-demografska analiza stanovništva općine Imotski, rezultirala je sa nekoliko osnovnih spoznaja.

1. Općina Imotski bila je još donedavno vitalno demografsko područje, koje je svoje viškove stanovništva upućivalo u svijet. Međutim, tokom posljednja dva desetljeća na ovom je području došlo do naglašenog demografskog nazadovanja, koje se očituje u smanjenju broja ukupnog stanovništva. Stopa prirodnog priraštaja kreće se posljednjih godina oko 2 promila i ima trend opadanja.

Osnovni uzrok demografskog nazadovanja općine Imotski nalazimo u migracijama stanovništva te u promjeni načina života koji su utjecali na opadanje nataliteta, odnosno prirodnog priraštaja. Iz migracijske bilance vidi se da je u razdoblju 1953-1991. godine s područja općine Imotski odselilo oko 23 tisuće stanovnika, s tim da su demografski gubici bili znatno veći.

2. Većina stanovnika općine Imotski živi u seoskim naseljima - 83,9%. Jedino gradsko naselje jest općinski centar, koji je uz to jedino demografski perspektivno naselje u općini. Nadalje, važna je podjela na okopoljska sela koja održavaju kakvu-takvu demografsku ravnotežu zahvaljujući zapošljavanju u društvenoj privredi u Imotskom te brdska sela u kojima se stanovništvo veoma brzo osipa. Problem brdskih sela osnovna je slabost u prostornom razvoju imotske općine.
3. Mada su individualna poljoprivredna gospodarstva na području općine Imotski veoma mala i isparcelirana, na njima živi 78,6% sveg stanovništva. Među tim stanovništvom na gospodarstvima "čisti" poljoprivrednici čine marginalnu grupu starosne i nepovoljne obrazovne strukture. Od poljoprivrednika na posjedima brojniji su stalno zaposleni, privremeno zaposleni u inozemstvu te umirovljenici. Prisutnost inozemaca i povratnika iz inozemstva među stanovništvom na gospodarstvima otkriva značenje migrantske komponente u ekonomiji imotskih sela.

Očigledno je da nepoljoprivrednici, kako oni koji žive na posjedu tako i oni koji žive izvan posjeda, ali su na neki način vezani uz njega, predstavljaju dominantnu skupinu koja obavlja većinu poljoprivrednih poslova i koja dominira individualnim gospodarstvima.

Vlado Puljiz

**Depopulation and existential change in a rural area
(Social and demographic change in the commune of Imotski)**

Summary

During recent decades rural areas in Croatia underwent fundamental change. In most of them depopulation was rife and the participation of the agricultural population decreased greatly, there was a diversification of non-agrarian activities and urban patterns of life spread through rural areas.

However, changes in rural areas differ and vary from one part of Croatia to the other. This article treats social and demographic change in the commune of Imotski, with reference to economic factors.

Meager conditions of life and an inclination towards mobility had a strong influence in the Imotski area, resulting in migration towards cities and abroad. The result was that the population relied on three existential foundations: small farms, employment in local non-agricultural activities and work abroad.

Thus a social and economic symbiosis developed in the Imotski region which is today threatened by demographic recession.

Демографический спад и изменения в материальных условиях существования населения в одной сельской местности

Резюме

В нашей сельской местности за последние десять лет отмечены коренные изменения. она главным образом охвачена процессом депопуляции и уменьшения доли сельскохозяйственного населения. В связи с этим произошли рост несельскохозяйственной деятельности и расширение образцов городского образа жизни.

Однако, изменения отмеченные в сельской местности произошли различными темпами и варьируют с одного до другого края Хорватии.

В настоящем труде изучаются социально-демографические изменения в общине Имотски с ссылкой на хозяйственные факторы.

В районе Имотски отмечен низкий уровень жизни и тенденции движения населения сильно влияющие на миграции в города и за-границу. В результате такой обстановки основной опорой населения являются три экзистенциальные фактора: мелкие крестьянские хозяйства, занятость в местном внесельскохозяйственном секторе и работа за-границей.

Таким образом в районе Имотски отмечен социально-экономический симбиоз под угрозой препятствий в связи с демографическим спадом.